معرفت، رحمان؛ منصوریان، یزدان؛ زره ساز، محمد (۱۳۹۶). بررسی مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی و روش‌های پژوهشی به کار رفته در آنها. *پژوهش‌نامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۷ (۲)، ۱۲۹-۱۴۳.

بررسی مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی و روش‌های پژوهشی به کار رفته در آنها

رحمان معرفت[1]، یزدان منصوریان[2]، محمد زره‌ساز[3]

تاریخ دریافت: ۹۵/۸/۴ تاریخ پذیرش: ۹۶/۳/۱۶ DOI: 10.22067/riis.v7i2.59840

چکیده

مقدمه: هدف مقاله حاضر بررسی روش‌شناختی مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی است و مروری کوتاه بر روش‌شناسی مقاله‌های پژوهشی منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی در نشریات فارسی‌زبان دارد.

روش: پژوهش حاضر با کمک روش‌های علم‌سنجی صورت گرفته است. با مراجعه به مجله‌های حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی و مقاله‌های نمایه شده در پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی‌زبان همچون مرکز اطلاعات علمی جهاد (Sid)، مگیران و پایگاه علوم انسانی و سایر پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی‌زبان، متن کامل مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی گردآوری شد. در مجموع ۷۵ مقاله علمی-پژوهشی استخراج شد و با توجه به اینکه متن کامل تمام مقاله‌های مورد بررسی قرار گرفت از روش سرشماری استفاده شد. بخش روش‌شناسی پژوهش‌ها و مقاله‌های دانلود شده به کمک روش‌های علم‌سنجی، مورد بررسی قرار گرفت و داده‌های موردنیاز استخراج شد. همچنین برای استخراج داده‌ها از نرم‌افزار اکسل استفاده شد.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان داد که میانگین تعداد نویسندگان به تعداد مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی در بازه زمانی انجام پژوهش و در پایگاه‌های اطلاعاتی انتشاردهنده مقاله‌های فارسی سواد اطلاعاتی، ۲/۴ می‌باشد. از تعداد ۱۸۰ نویسنده مقاله در حوزه سواد اطلاعاتی، تعداد ۹۶ نفر (۵۳/۳ درصد) مرد و تعداد ۸۴ نفر (۴۶/۷ درصد) از آنها زن بوده‌اند. یافته‌ها همچنین نشان داد که از ۷۵ مقاله مورد بررسی، تنها ۶۲ مقاله (۸۳ درصد) از رویکردهای کمی برای انجام پژوهش استفاده کرده‌اند و ۱۳ مقاله (۱۷ درصد) با کمک روش‌های پژوهش کیفی انجام گرفته است. ۶۱ مقاله (۸۱/۳ درصد) با استفاده از پرسشنامه به گردآوری داده‌ها پرداخته‌اند و مطالعات کتابخانه‌ای (با ۱۷/۴ درصد) در مرتبه بعدی استفاده به‌عنوان ابزار گردآوری داده مورد استفاده پژوهشگران قرار گرفته‌اند. همچنین یافته‌های دیگر پژوهش همچنین نشان داد که دو دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری و علوم پزشکی جندی شاپور اهواز، با داشتن بیشترین وابستگی سازمانی (با ۶ نویسنده) در میان سایر مؤسسات آموزشی و پژوهشی، بیشترین انتشاردهندگان مقاله‌های این حوزه بوده‌اند. دو مجله فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و

---

۱. دانشجوی دکتری علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه خوارزمی و عضو هیات علمی مامور به تحصیل دانشگاه سمنان (نویسنده مسئول)، rmarefat@semnan.ac.ir

۲. دانشیار علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه خوارزمی، y.mansourian@gmail.com

۳. استادیار علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه خوارزمی، zerehsaz@khu.ac.ir

فناوری اطلاعات) و مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات (فصلنامه کتاب) با انتشار ده مقاله، بیشترین مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی را منتشر کرده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری: در مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی عمدتاً از رویکردهای کمی استفاده شده است و به نظر می‌رسد توجه به انجام پژوهش‌های کیفی در حوزه سواد اطلاعاتی ضروری است.

کلیدواژه‌ها: سواد اطلاعاتی، روش‌شناسی پژوهش، علم‌سنجی سواد اطلاعاتی.

مقدمه

تعاریف متعدد و متنوعی درباره سواد اطلاعاتی در متون و منابع مرتبط با علم اطلاعات و دانش‌شناسی منتشر شده است که نگاهی گذرا به تعاریف صورت گرفته درباره سواد اطلاعاتی توسط حسن‌زاده (۱۳۸۳)، قاسمی (۱۳۸۳)، فرج پهلو و مرادی مقدم (۱۳۸۳)، پریرخ و عباسی (۱۳۸۳)، منصوریان و نعیم‌آبادی (۱۳۸۳)، کیانی (۱۳۸۳) و طباطبایی (۱۳۷۸) و سایر پژوهشگران این حوزه، نشان می‌دهد که به نظر می‌رسد که مبنای تمامی تعاریف ارائه شده در مقاله‌های مذکور به تعریف واحد و مبنایی ارائه شده توسط انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و پژوهشی[1] باز می‌گردد. از نظر انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و پژوهشی سواد اطلاعاتی، «مجموعه توانایی‌هایی است که به افراد کمک می‌کند تا تشخیص دهند اطلاعات چه زمانی موردنیاز است و نیز آنها را در دستیابی به اطلاعات و ارزیابی و استفاده مؤثر از آن یاری می‌دهد». (ACRL, 2001).

در کنار مفاهیم و استانداردها و چارچوب سواد اطلاعاتی منتشر شده مرتبط با سواد اطلاعاتی، همین تعریف ساده سواد اطلاعاتی می‌تواند نشان از اهمیت و لزوم توجه به این موضوع داشته باشد. بخشی از فعالیت‌های حرفه‌ای کارشناسان علم اطلاعات و دانش‌شناسی در موقعیت‌های حرفه‌ای‌شان پرداختن به این امر است. یعنی به‌نظر می‌رسد آنها باید تلاش کنند از یک‌سو باسواد اطلاعاتی باشند و از سوی دیگر به آموزش سواد اطلاعاتی به کاربران خود بپردازند.

نگاهی به متون و منابع کتابداری و اطلاع‌رسانی حاکی از لزوم و اهمیت پرداختن به مهارت‌های سواد اطلاعاتی و توسعه آنهاست. پرواضح است که کارشناسان علم اطلاعات و دانش‌شناسی علاوه بر یادگیری مهارت‌های مذکور، نقش آموزش‌دهندگی این مهارت‌ها را به مراجعان خود نیز بر عهده دارند. بنابراین به‌نظر می‌رسد کارشناسان علم اطلاعات و دانش‌شناسی هم باید افرادی باسواد اطلاعاتی و هم

1. Association of Collage and Research Libraries (ACRL)

افرادی انتقال‌دهنده سواد اطلاعاتی باشند. بر همین اساس انتظار اینست که مقاله‌های، کتاب‌ها و پایان‌نامه‌های بی‌شماری در حوزه سواد اطلاعاتی در داخل کشور تولید و منتشر شود.

پرداختن به موضوع سواد اطلاعاتی، استانداردها، چارچوب سواد اطلاعاتی و سایر موضوعات مرتبط با این حیطه، موضوع مقاله حاضر نیست و به‌نظر می‌رسد در بسیاری از مقاله‌های منتشر شده در این حوزه بتوان با این موضوعات دست‌یافت. آنچه که در این مقاله مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. بررسی و تحلیل روش‌شناختی مقاله‌هایی است که در حوزه سواد اطلاعاتی منتشر شده‌اند. بررسی روش‌شناختی مقاله‌های سواد اطلاعاتی از این جنبه اهمیت دارد که می‌تواند تصویری از انواع رویکردها و روش‌های تحقیق به‌کار رفته در این حوزه را بنمایاند. در واقع، نگارندگان این سطور به‌دنبال یافتن پاسخ این پرسش هستند که:

- نویسندگان مقاله‌های سواد اطلاعاتی از چه روش‌های پژوهشی استفاده کرده‌اند؟ به‌عبارتی در پژوهش‌های سواد اطلاعاتی عمدتاً از چه روش‌ها و ابزارهایی استفاده شده است؟ کدام روش‌ها بیشتر مورد توجه پژوهشگران این حوزه قرار گرفته‌اند و کدام روش‌ها کمتر؟

به لحاظ موضوعی، بررسی روش‌شناختی مقاله‌های منتشر شده در موضوع‌های مختلف به زبان فارسی در برخی از حوزه‌های علم پیشینه‌هایی از سایر علوم در دسترس است. به‌عنوان مثال افتخاری (۱۳۸۵) به‌بررسی روش‌شناختی پایان‌نامه‌های دوره دکترای علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه تهران پرداخته است. همچنین، لطف‌آبادی و همکاران (۱۳۸۶) به‌بررسی روش‌شناختی پژوهش‌های منتشر شده در حوزه روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران پرداختند. اما همان‌طور که اشاره شد به‌نظر می‌رسد در مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی به زبان فارسی، تاکنون مقاله‌ای که به‌طور خاص به‌بررسی روش‌شناختی مقاله‌های سواد اطلاعاتی بپردازد، منتشر نشده است و به‌نظر می‌رسد مقاله حاضر بتواند به‌عنوان آغازگر این نوع نگاه به پژوهش‌های حوزه سواد اطلاعاتی در ایران در نظر گرفته شود. در مقاله‌های منتشر شده در حوزه علم‌سنجی نیز پیشینه‌های مرتبط با پژوهشی شبیه به پژوهش حاضر یافت نشد و گرچه برخی مقاله‌های همچون معرفت و همکاران (۱۳۹۲)، معرفت و همکاران (۱۳۹۳)، و سایر پژوهشگران به‌بررسی میزان مشارکت و همکاری پژوهشگران در نشریات تخصصی پرداخته‌اند، همچنین برخی دیگر از پژوهشگران نیز با استفاده از روش‌های علم‌سنجی به بررسی بر روی موضوعات تخصصی پرداخته‌اند (Taheri, et.al., 2014)، در عین‌حال هیچ پژوهشی به زبان فارسی در حوزه سواد اطلاعاتی تا

زمان انجام پژوهش حاضر مشاهده نشد که به موضوع سواد اطلاعاتی با استفاده از توجه به روش تحقیق و رویکردهای پژوهشی و وضعیت انتشاراتی به‌صورت توأمان بپردازد.

از سوی دیگر برخی همچون لوید و ویلیامسون[۱] (۲۰۰۸) در تشریح مباحث و پژوهش‌های صورت گرفته و مطرح در حوزه سواد اطلاعاتی بیان می‌کنند که برخی پژوهشگران به‌بررسی و مرور مباحث مطرح در حوزه سواد اطلاعاتی پرداخته‌اند. آنها پژوهش‌های این حوزه را در طبقه‌بندی چهارگانه‌ای دسته‌بندی کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. بروس[۲] (۲۰۰۰، به نقل از لوید و ویلیامسون، ۲۰۰۸)، که به ترسیم زمینه‌های خاص سواد اطلاعاتی[۳] پرداخت.

۲. ریدر[۴] (۲۰۰۲، به نقل از لوید و ویلیامسون، ۲۰۰۸)، جانسون و جنت[۵] (۲۰۰۵، به نقل از لوید و ویلیامسون، ۲۰۰۸)، که به بررسی خروجی انتشارات مرتبط با سواد اطلاعاتی پرداختند.

۳. هیوز[۶] و دیگران (۲۰۰۵، به نقل از لوید و ویلیامسون، ۲۰۰۸)، که به بررسی سواد اطلاعاتی در استرالیا در یک بازه زمانی پنج‌ساله پرداختند.

۴. ویرکس[۷]، که بررسی متون اروپایی منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی پرداخت و پیشنهاد کرد که «جنبش سواد اطلاعاتی»[۸] در اروپا مانند سایر کشورها از آموزش کتابشناختی و آموزش کاربر به‌سوی حداکثر تجلی پژوهشی این حوزه تکامل یافته است.

به اعتقاد لوید و ویلیامسون، پژوهش‌های فوق حکایت از رشد نظری و عملی درک سواد اطلاعاتی دارند که از طریق استفاده از رویکردهای روش‌شناختی متنوع برای کشف این پدیده گام برداشته‌اند (Lloyd & Williamson, 2008:4).

تفاوت پژوهش حاضر با پژوهش لوید و ویلامسون در اینست که پژوهش حاضر تلاش می‌کند از رویکردهای به کار رفته در مقاله‌های منتشر شده به زبان فارسی در حوزه سواد اطلاعاتی سخن بگوید و نگاهی روش‌شناختی به این مقاله‌های داشته باشد.

1. Lloyd & Williamson
2. Bruce
3. Terrain of Information literacy
4. Radar
5. Johnson & Jent
6. Hughes
7. Virkus
8. Information literacy Movement

روش و ابزار

برای یافتن مقاله‌های پژوهشی منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی، پژوهشگران تلاش کرده‌اند تا با مراجعه به مجله‌های حوزه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، کتابشناسی‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی و مقاله‌های نمایه شده در پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی‌زبان، همچون بانک اطلاعات نشریات کشور[1] (مگیران)، پایگاه اطلاعاتی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (سید)[2]، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نورمگز[3])، اطلاعات کتابشناختی مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی را بیابند. استفاده از کلیدواژه پذیرفته شده و رایج «سواد اطلاعاتی» در جستجوهای انجام شده در پایگاه‌های مذکور، منجر به بازیابی متن کامل مقاله‌های منتشر شده در این حوزه شد و سپس متن کامل مقاله‌های مرتبط با این حوزه را دانلود شد. پژوهشگران نهایتاً به هفتاد و پنج مقاله علمی منتشر شده در این حوزه دست یافتند. داده‌های مرتبط با بخش روش‌شناسی پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه سواد اطلاعاتی از متن اصلی مقاله‌های استخراج و در نرم‌افزار اکسل وارد شد. این پژوهش با بهره‌گیری از روش‌های علم‌سنجی به‌دنبال پاسخ به پرسش‌های زیر است.

پرسش‌های اصلی پژوهش:

۱. رویکردهای پژوهشی پژوهشگران مقاله‌های پژوهشی حوزه سواد اطلاعاتی بیشتر از کدام نوع است؟
۲. فراوانی ابزارهای گردآوری داده در مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی عمدتاً از کدام نوع هستند؟
۳. توزیع فراوانی استفاده از آزمون‌های آماری در مقاله‌های چگونه است؟

پرسش‌های فرعی پژوهش:

۴. میانگین تعداد نویسندگان حوزه سواد اطلاعاتی به تعداد مقاله‌های چقدر است؟
۵. توزیع فراوانی نویسندگان مقاله‌های پژوهشی در حوزه سواد اطلاعاتی براساس جنسیت چگونه است؟
۶. پرکارترین مؤسسات و مراکز آموزشی در انتشار مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی کدامند؟
۷. مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی بیشتر در کدام نشریات منتشر شده‌اند؟

1. www.Magiran.com
2. www.Sid.ir
3. http://www.noormags.ir/

یافته‌ها

۱. میانگین تعداد نویسندگان حوزه سواد اطلاعاتی

جدول ۱، میانگین تعداد نویسندگان مقاله‌های به تعداد مقاله‌های را نشان می‌دهد. براساس داده‌های مندرج در جدول ۱، بیشترین میانگین مرتبط با سال ۱۳۹۱ و برابر با ۲/۵ می‌باشد.

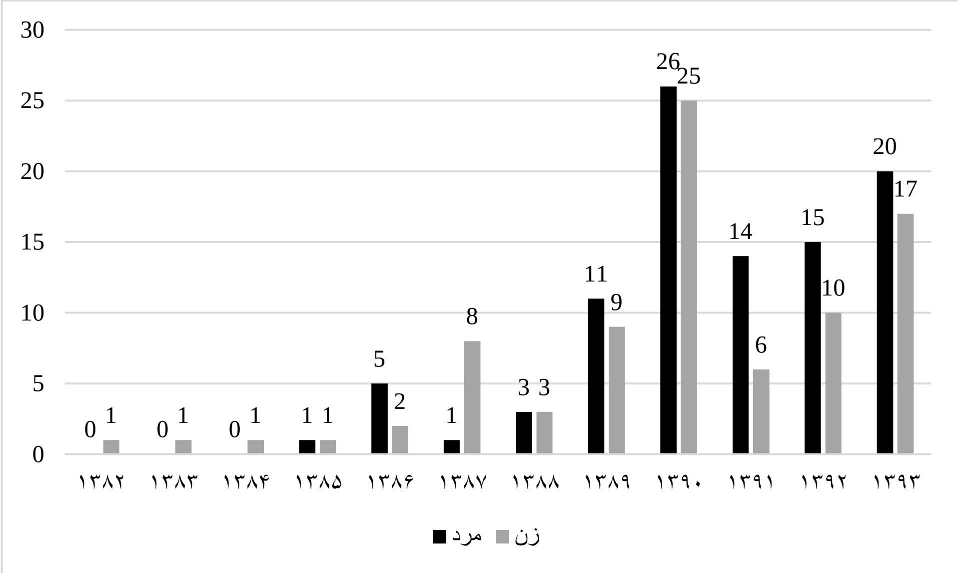
جدول ۱. میانگین تعداد نویسندگان به تعداد مقاله‌های

سال	تعداد مقاله	تعداد نویسندگان	میانگین تعداد نویسنده به تعداد مقاله
۱۳۸۲	۱	۱	۱
۱۳۸۳	۱	۱	۱
۱۳۸۴	۱	۱	۱
۱۳۸۵	۲	۲	۱
۱۳۸۶	۳	۷	۲/۳
۱۳۸۷	۵	۹	۱/۸
۱۳۸۸	۳	۶	۲
۱۳۸۹	۹	۲۰	۲/۲
۱۳۹۰	۲۲	۵۱	۲/۳
۱۳۹۱	۸	۲۰	۲/۵
۱۳۹۲	۱۱	۲۵	۲/۳
۱۳۹۳	۱۱	۳۷	۲/۴
جمع	۷۵	۱۸۰	۲/۴

در مجموع میانگین تعداد نویسندگان به تعداد مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی در بارزه زمانی انجام پژوهش، ۲/۴ می‌باشد.

۲. توزیع فراوانی نویسندگان مقاله‌های در حوزه سواد اطلاعاتی برحسب جنسیت

در جدول ۲، توزیع فراوانی نویسندگان مقاله‌های پژوهشی منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی براساس جنسیت قابل مشاهده است. از میان ۱۸۰ نویسنده مقاله، تعداد ۹۶ نفر (۵۳/۳ درصد) مرد و تعداد ۸۴ نفر (۴۶/۷ درصد) از آنها زن بوده‌اند.

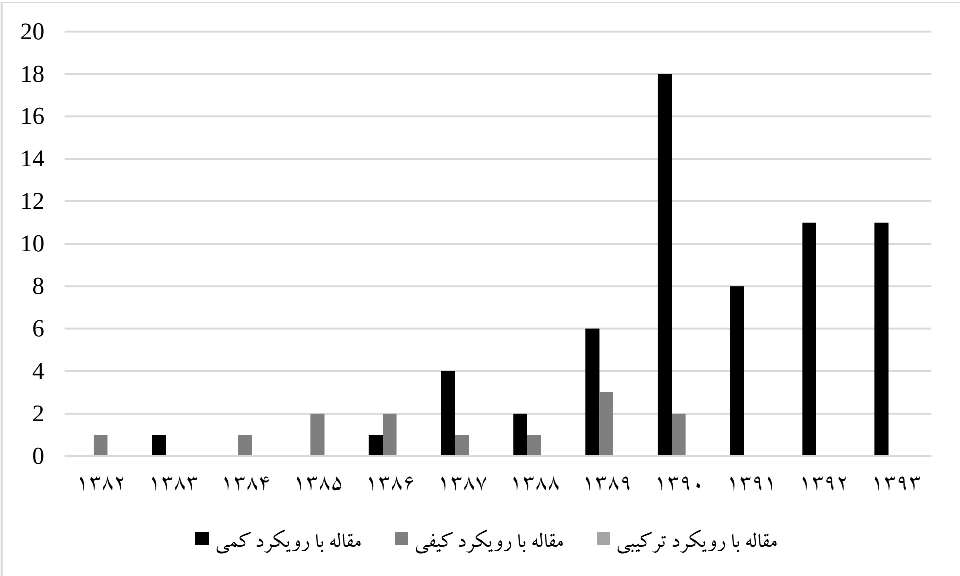

نمودار ۲. توزیع فراوانی نویسندگان مقاله‌های پژوهشی براساس جنسیت

براساس نمودار ۲، به‌استثنای سال ۱۳۸۷ که تعداد پژوهشگران با جنسیت زن در مقایسه با مردان، ۸ به ۱ می‌باشد و ۸۸/۹ درصد زنان در این سال به انتشار مقاله در حوزه سواد اطلاعاتی پرداخته‌اند، در سایر سال‌های انجام پژوهش، به‌نظر می‌رسد تعداد مردان پژوهشگر در این حوزه نسبت به زنان بیشتر بوده است.

۳. رویکردهای پژوهشی پژوهشگران مقاله‌های پژوهشی حوزه سواد اطلاعاتی

در نمودار ۳ می‌توان رویکردهای پژوهشی اتخاذ شده به‌وسیله پژوهشگران حوزه سواد اطلاعاتی در مقاله‌های آنها را مشاهده کرد. نظر به اینکه مقاله‌هایی مروری منتشر شده توسط پژوهشگران را با توجه به ماهیت توصیفی- تحلیلی آنان می‌توان به‌نوعی در محدوده مقاله‌های با رویکرد کیفی قلمداد کرد، بنابراین در این پژوهش نیز با کمی اغماض این دسته از مقاله‌هایی مروری جزو مقاله‌هایی با رویکرد کیفی قلمداد شده‌اند.

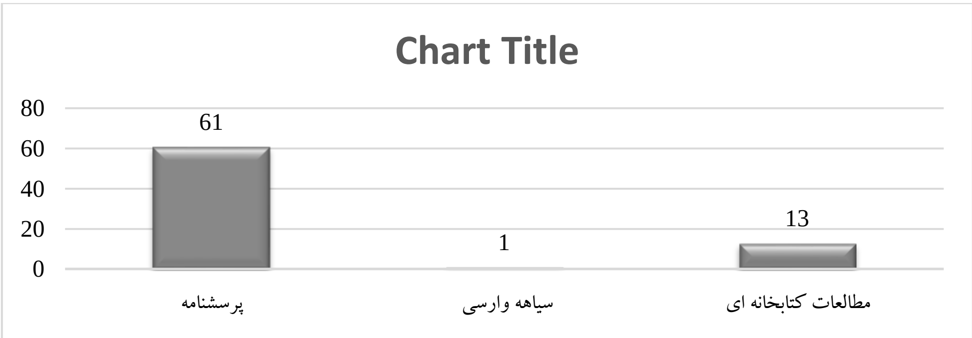

نمودار ۳. رویکردهای پژوهشی پژوهشگران مقاله‌های پژوهشی حوزه سواد اطلاعاتی

از مجموع ۷۵ مقاله مورد بررسی در این پژوهش، تعداد ۶۲ مقاله (۸۳ درصد) به اذعان نویسندگانشان و براساس آنچه در بخش روش پژوهش مقاله‌های درج شده بود از رویکرد کمی برای پژوهش خود استفاده کرده‌اند و تنها ۱۳ مقاله (۱۷ درصد) با کمک روش‌های کیفی به تحلیل داده‌های خود پرداخته‌اند.

٤. ابزار و شیوه گردآوری داده در مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی

جدول ۴، توزیع فراوانی ابزارهای گردآوری داده استفاده شده در مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی توسط پژوهشگران این مقاله‌های را نشان می‌دهد.

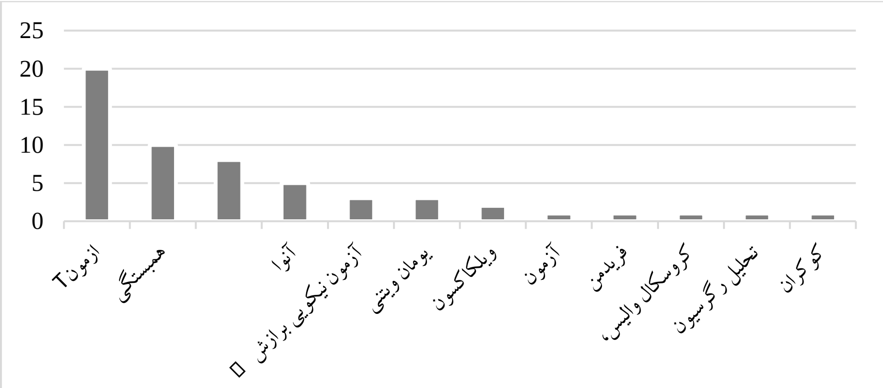

نمودار ٤. توزیع فراوانی ابزارهای گردآوری داده در مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی

نمودار ۴ نشان می‌دهد که پژوهشگران حوزه سواد اطلاعاتی برای گردآوری داده‌های موردنیاز خود عمدتاً از پرسشنامه استفاده می‌کنند. با توجه به اینکه در این مقاله، مقاله‌هایی مروری جزء مقاله‌های با رویکرد کیفی قلمداد شده‌اند. بنابراین ابزارها و شیوه‌های گردآوری داده‌ها برای نگارش آنها نیز از نوع مطالعات کتابخانه‌ای در نظر گرفته شده است. در جدول ۴ مشاهده می‌شود که پژوهشگران حوزه سواد اطلاعاتی مدنظر پژوهش حاضر، در ۷۵ مقاله منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی، ۶۱ مقاله (۸۱/۳ درصد) را با استفاده از پرسشنامه به گردآوری داده‌ها پرداخته‌اند. این در حالی است که استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای (با ۱۷/۴ درصد) و بهره‌گیری از سیاه وارسی (با ۱/۳ درصد) در مرتبه‌های بعدی استفاده به‌عنوان ابزار گردآوری داده در این پژوهش‌ها قرار دارند.

۵. توزیع فراوانی استفاده از آزمون‌های آماری

از مجموع ۷۵ مقاله مورد بررسی قرار گرفته، تعداد ۵۶ مقاله از انواع آزمون‌های آماری ذکر شده در نمودار ۵ در نگارش مقاله استفاده کرده‌اند.

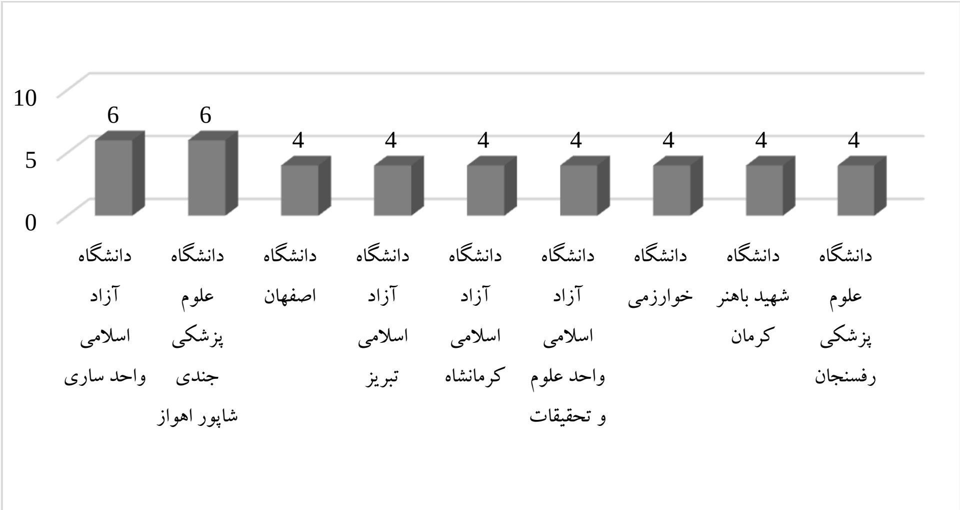
نمودار ۵. توزیع فراوانی استفاده از آزمون‌های آماری در مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی

همان‌طور که نمودار ۵ نشان می‌دهد، آزمون T با فراوانی ۲۰ و همبستگی با فراوانی ۱۰، بیشترین آزمون‌های استفاده شده توسط پژوهشگران در مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی در طی بازه زمانی انجام پژوهش بوده‌اند. سایر پژوهشگران نیز برای دسته‌بندی داده‌ها و ارائه اطلاعات به‌دست آمده در طی فرایند پژوهش خود، از آمار توصیفی بهره گرفته‌اند.

٦. پرکارترین مؤسسات و مراکز آموزشی در انتشار مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی

فراوانی توزیع انتشار مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی با تمرکز بر وابستگی سازمانی، در جدول ۶ نمایش داده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که وابستگی سازمانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری و دانشگاه علوم پزشکی جندی شاپور اهواز، دارای بیشترین رتبه (با ۶ نویسنده) و بعد از دانشگاه‌های آزاد

اسلامی تبریز، واحد علوم تحقیقات، شهید باهنر کرمان، آزاد اسلامی کرمانشاه، خوارزمی، اصفهان و علوم پزشکی رفسنجان با حداقل ۴ نویسنده در مرتبه‌های بعدی قرار دارند.

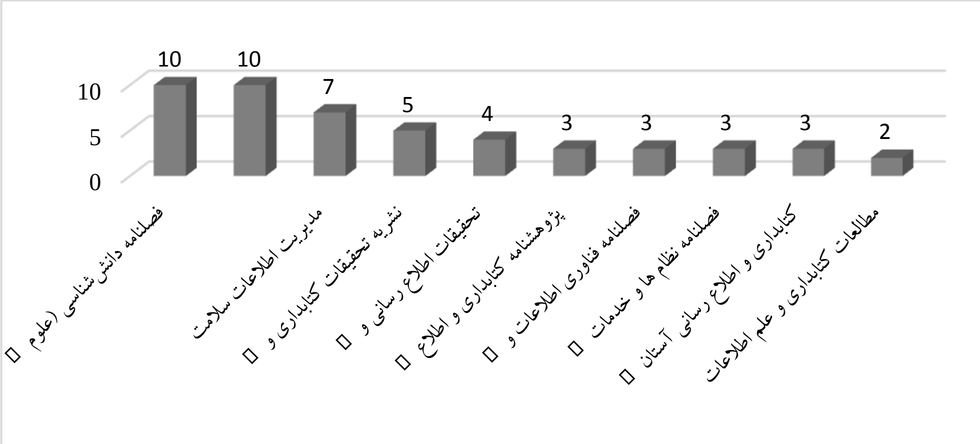

نمودار ٦. پرکارترین مؤسسات و مراکز آموزشی در انتشار مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی

با توجه به اینکه فراوانی مؤسسات و مراکز آموزشی دارای کمتر از ۴ نویسنده بسیار زیاد بود، نویسندگان مقاله به جهت طولانی شدن جدول تنها به ذکر فهرست دانشگاه‌ها و مراکزی که بیش از ۳ نویسنده داشته‌اند بسنده کرده‌اند.

۷. نشریات انتشاردهنده مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی

جدول ۷ نشان می‌دهد که دو مجله فصلنامه دانش‌شناسی (علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات) و مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات (فصلنامه کتاب) با انتشار ده مقاله، بیشترین میزبان برای انتشار مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی در طی سال‌های مورد بررسی در این پژوهش بوده‌اند.

نمودار ۷. نشریات انتشاردهنده مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی

داده‌های مندرج در نمودار ۷ همچنین نشان می‌دهد که تعداد ۵۰ مقاله در نشریات معتبر علم اطلاعات و دانش‌شناسی منتشر شده است و فراوانی مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی در سایر نشریات (از جمله مجله مطالعات تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد، مطالعات برنامه‌ریزی درسی، مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان، کومش (مجله دانشگاه علوم پزشکی سمنان)، راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، پژوهش در آموزش علوم پزشکی، و ...) کمتر از دو مقاله بوده است.

نتیجه‌گیری

آشنایی با مهارت‌های سواد اطلاعاتی ضرورتی است که به‌نظر می‌رسد با گسترش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، ضرورت آن بیش از پیش احساس می‌شود. آموزش مهارت‌های سواد اطلاعاتی همگام با انجام فعالیت‌های پژوهشی در این عرصه، حرکت رو به رشد این موضوع را در سال‌های اخیر شدت بخشیده است. توجه به موضوع پژوهش در عرصه سواد اطلاعاتی امری است که به‌نظر می‌رسد زمینه‌ساز کاهش کاستی‌های آموزش در این حوزه باشد. پژوهش‌های بی‌شماری که در حوزه سواد اطلاعاتی در سال‌های اخیر توسط پژوهشگران انجام گرفته است، حاکی از توجه ویژه به سواد اطلاعاتی به‌عنوان موضوعی مهم ملی و جهانی می‌باشد.

به‌نظر می‌رسد توجه به موضوع پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه سواد اطلاعاتی با مقاله‌ای از صابری و عبدالمجید (۱۳۸۷) با انتشار کتابشناسی سواد اطلاعاتی در مجله کتاب ماه کلیات آغاز شد. در ادامه، یاری (۱۳۹۰) در مقاله خویش با عنوان «مروری بر متون سواد اطلاعاتی در ایران» به دسته‌بندی پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه سواد اطلاعاتی در سال‌های اخیر اقدام کرده بود. نظری (۱۳۹۰: ۶۶)

نیز به‌عنوان پژوهشگر حوزه سواد اطلاعاتی ضمن پرداختن به چالش‌های پژوهش‌های سواد اطلاعاتی، نتیجه‌گیری کرده بود که یکی از موضوعات فراموش شده در پژوهش‌های حوزه سواد اطلاعاتی توجه به «بافت پژوهش» است. وی بافت را «عنصر گمشده یا کمتر توجه شده» برای اجرای پژوهش‌های سواد اطلاعاتی برمی‌شمارد. از سوی دیگر به‌نظر می‌رسد که توجه نکردن به بافت پژوهش در حوزه سواد اطلاعاتی نه‌تنها در ایران بلکه در خارج از ایران نیز اتفاق افتاده است به‌گونه‌ای که به اعتقاد برخی پژوهشگران همچون لوید و ویلیامسون (۲۰۰۸)، درک بافت صرفاً در سال‌های اخیر به‌عنوان یک مسأله روش‌شناختی برای پژوهش‌های سواد اطلاعاتی ظهور یافته است. گرچه توجه به سواد اطلاعاتی در بافت، موضوع پژوهش حاضر نیست اما اشاره به این امر از این نظر اهمیت دارد که به‌نظر می‌رسد یکی از برون دادهای توجه به سواد اطلاعاتی از رویکرد روش‌شناختی، کشف و شناخت شکاف‌های پژوهشی موجود در این حوزه است همان‌طور که به نظر می‌رسد بررسی مقاله‌های یاری (۱۳۹۰)، لوید ویلیامسون (۲۰۰۸)، نظری (۱۳۹۰) و سایر پژوهشگران نهایتاً منجر به نمایان شدن عدم توجه کافی به «بافت» در پژوهش‌های سواد اطلاعاتی شد. مقاله حاضر نیز با نگاهی به پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه سواد اطلاعاتی در تلاش است برخی کاستی‌های پژوهشی این حوزه را برجسته نماید. نتایج پژوهش حاضر نشان داد که میانگین تعداد نویسندگان به تعداد مقاله‌های منتشر شده در حوزه سواد اطلاعاتی در بازه زمانی انجام پژوهش ۲/۴ می‌باشد که این عدد بالاتر از میانگین نویسندگان به تعداد مقاله‌های در مجله مطالعات فقه و حقوق برآورد شده به‌وسیله معرفت و همکاران (۱۳۹۳) می‌باشد. از تعداد ۱۸۰ نویسنده مقاله در حوزه سواد اطلاعاتی، تعداد ۹۶ نفر (۵۳/۳ درصد) مرد و تعداد ۸۴ نفر (۴۶/۷ درصد) از آنها زن بوده‌اند. به‌نظر می‌رسد زنان در سال‌های اخیر همقدم با مردان در نگارش مقاله‌های حوزه سواد اطلاعاتی در تلاش بوده‌اند که از اهمیت توجه خاص این دو گروه به این موضوع حکایت دارد. در ۷۵ مقاله مورد بررسی در این پژوهش، تنها ۶۲ مقاله (۸۳ درصد) از رویکردهای کمی برای انجام پژوهش استفاده کرده‌اند و ۱۳ مقاله (۱۷ درصد) با کمک روش‌های پژوهش کیفی انجام گرفته است. به‌نظر می‌رسد که توجه به رویکردهای کیفی در موضوعی که در بطن خود با انسان و بافت پیرامونی وی سروکار دارد بسیار مهم است، امری که در پژوهش‌های سواد اطلاعاتی در طی سال‌های اخیر کمتر به آن توجه شده است. منصوریان (۱۳۹۰) معتقد است که روش‌های مرسوم کمی پاسخگوی بسیاری از پرسش‌ها نیست. وی ضمن تأکید بر توجه به اهمیت بافت در پژوهش‌ها، معتقد است که در پژوهش‌های حوزه سواد اطلاعاتی نیز بافت پژوهش باید مورد توجه قرار گیرد. امری که در پژوهش‌های سواد اطلاعاتی در کشور ایران کمتر مورد توجه قرار

گرفته است. شاهدی بر این مدعا، می‌تواند یافته‌های پژوهش حاضر باشد. به‌عنوان مثال، براساس یافته‌های پژوهش حاضر، از مجموع ۷۵ مقاله بررسی شده، ۶۱ مقاله (۸۱/۳ درصد) با استفاده از پرسشنامه به گردآوری داده‌ها پرداخته‌اند و در مرتبه‌های بعدی، مطالعات کتابخانه‌ای (با ۱۷/۴ درصد) و بهره‌گیری از سیاه وارسی (با ۱/۳ درصد) مورد استفاده پژوهشگران قرار گرفته است. در حالی که به‌نظر می‌رسد یافته‌های حاصل از پرسش‌های کمی صرفاً به سنجش میزان و مقدار داده‌ها می‌پردازند و از کیفیت و چگونگی پدیده‌ها سخن نمی‌گویند و این در حالی است که به‌نظر می‌رسد پرداختن به پژوهش‌های مرتبط با کیفیت و چگونگی در حوزه سواد اطلاعاتی نیز از اهمیت برخوردار است. به‌نظر می‌رسد پژوهش حاضر، آغازی برای انجام پژوهش‌هایی مشابه و از این دست در حوزه سواد اطلاعاتی می‌تواند قلمداد شود. همچنین به نظر می‌رسد با انجام پژوهش‌های روش‌شناختی بعدی، بتوان به نقایص روش‌شناختی پژوهشی موجود در این حوزه دست یافت.

تشکر و قدردانی

در نگارش این مقاله از مساعدت و همکاری سرکار خانم سمانه رهایی، کارشناس علم اطلاعات و دانش‌شناسی، و خانم مرضیه عضدی، مدیر کتابخانه بیمارستان امیرالمومنین (ع) شهر سمنان بهره‌مند شده‌ایم، به این وسیله از آنها تشکر و قدردانی می‌نماییم.

فهرست منابع

افتخاری، قاسم (۱۳۸۵). بررسی روش‌شناختی پایان‌نامه‌های دوره دکترای علوم سیاسی و رابط بین‌الملل دانشگاه تهران. *پژوهشنامه علوم سیاسی*، ۱(۵)، ۱-۲۲.

انجمن کتابخانه‌های دانشکده‌ای و پژوهشی (۲۰۰۱). استانداردهای سواد اطلاعاتی برای دانشجویان آموزش عالی. ترجمه رحمان معرفت، مرضیه عضدی، «*فصلنامه کتاب*»، ۶۹، ۲۲۹-۲۴۲.

حسن‌زاده، محمد (۱۳۸۳) «کاربرد مؤلفه‌های سواد اطلاعاتی در مدیریت دانش سازمان‌ها»، در سمینار آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها، مشهد ۱ و ۲ خرداد ۱۳۸۳ (مجموعه مقالات) به کوشش رحمت‌الله فتاحی؛ با همکاری محمدحسین دیانی...[و دیگران]، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۱۵-۱۳۴.

فرج پهلو، عبدالحسین، و مرادی مقدم، حسین (۱۳۸۳). «بررسی نظرهای اعضای هیأت علمی دانشگاه شهید چمران اهواز نسبت به برنامه‌های آموزشی موردنیاز آنها درباره جستجوی اطلاعات به‌عنوان یکی از ابعاد سواد

اطلاعاتی و ارائه راهکارهایی جهت نحوه برگزاری این دوره‌ها»، در سمینار آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها، مشهد ۱ و ۲ خرداد ۱۳۸۳ (مجموعه مقالات) به کوشش رحمت‌الله فتاحی؛ با همکاری محمدحسین دیانی...[و دیگران]، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۲۲۳-۲۴۶.

پریرخ، مهری، و عباسی، زهره (۱۳۸۳). «آموزش سواد اطلاعاتی؛ روش‌ها و راهبردها»، در سمینار آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها، مشهد ۱ و ۲ خرداد ۱۳۸۳ (مجموعه مقالات) به کوشش رحمت‌الله فتاحی؛ با همکاری محمدحسین دیانی... [و دیگران]، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۹۷-۲۱۴.

قاسمی، علی حسین (۱۳۸۳). «ضرورت و چگونگی آموزش سواد اطلاعاتی در توسعه و تقویت آموزش عالی»، در سمینار آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها، مشهد ۱ و ۲ خرداد ۱۳۸۳ (مجموعه مقالات) به کوشش رحمت‌الله فتاحی؛ با همکاری محمدحسین دیانی...[و دیگران]، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی،۱۵۳-۱۷۸.

صابری، مریم، و عبدالمجید، امیرحسین (۱۳۸۷). کتابشناسی سواد اطلاعاتی .*کتاب ماه کلیات*. ۱۱(۱۲۸)، ۹۰-۹۷.

طباطبایی، ناهید. «بررسی مفهوم سواد اطلاعاتی (تحلیل محتوای مقالات نشریات)»، *فصلنامه کتاب*، ۱۳۷۸، ۶۸-۹۳.

کیانی، حسن (۱۳۸۳). «شناخت عوامل بازدارنده در کسب سواد اطلاعاتی در جامعه با دیدگاهی ویژه در بین دانشگاهیان، متخصصان و محققان»، در سمینار آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها، مشهد ۱ و ۲ خرداد ۱۳۸۳ (مجموعه مقالات) به کوشش رحمت‌الله فتاحی؛ با همکاری محمدحسین دیانی...[و دیگران]، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۳۷۵-۳۸۳.

لطف‌آبادی، حسین، نوروزی، وحیده و حسینی، نرگس (۱۳۸۶). بررسی آموزش روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی در ایران. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۲۱ (۶)، ۱۰۹- ۱۴۰.

معرفت، رحمان، صابری، مریم، و عضدی مرضیه (۱۳۹۳). بررسی ضریب همکاری و میزان مشارکت نویسندگان مقالات مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی در پنج سال اخیر (بازه زمانی ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۳). *مطالعات فقه و حقوق اسلامی*. ۶ (۱۱): ۲۵۷-۲۷۰.

معرفت، رحمان، کشاورز، حمید، اشرفی ریزی، حسن، و سیروسی، سمیه (۱۳۹۲). وضعیت مشارکت پدیدآورندگان مقالات تألیفی مجله مدیریت اطلاعات سلامت در فاصله سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۰. *مدیریت اطلاعات سلامت*، ۱۰ (۳)، ۵۱۰-۵۱۵.

منصوریان، یزدان (۱۳۹۰). تحلیل بافت در تعامل انسان و اطلاعات. *مجله الکترونیکی عطف*. شماره مرداد ۱۳۹۰. قابل دسترس در: http://www2.atfmag.info/1390/05/16/interaction-2/

منصوریان، یزدان، و نعیم‌آبادی، محمد (۱۳۸۳). «نقش وب‌سایت کتابخانه‌ها در ارتقای سواد اطلاعاتی»، در سمینار آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و موزه‌ها، مشهد ۱ و ۲ خرداد ۱۳۸۳ (مجموعه مقالات) به کوشش رحمت‌الله فتاحی؛ با همکاری محمدحسین دیانی...[و دیگران]، مشهد: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۴۰۲-۴۱۵.

نظری، مریم (۱۳۹۰). «بافت»؛ تکه گمشده پژوهش‌های سواد اطلاعاتی کشور. *مدیریت ارتباطات*، ۱۴، ۶۶-۶۷.

یاری، شیوا (۱۳۹۰). مروری بر متون سواد اطلاعاتی در ایران. *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*. ۵۳، ۱ (۱۴)، ۱۸۳-۲۱۶.

Taheri B, Ashrafi-Rizi H, Shahrzadi L, Najafi NS. The study of outputs and collaboration of Iranian Researchers in disaster in Scopus citation database from 1999 to 2013. *Int J Health Syst Disaster Manage* 2014; 2: 103-9.

Lloyd, A., & Williamson, K. (2008). Towards an understanding of information literacy in context: Implications for research. *Journal of Librarianship and Information Science*,40, 3−12.